

Методичні рекомендації про викладання правознавства у 2021/2022 навчальному році

Правознавство як навчальний предмет сприяє особистісному розвитку і творчій самореалізації кожного учня через визнання загальнолюдських цінностей, здатність розуміти й оцінювати правові явища та процеси, формування критичного мислення, аналіз життєвих ситуацій відповідно до чинних правових норм.

У 2021/2022 навчальному році чинними є навчальні програми:

«Основи правознавства. 9 клас» (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804). Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за посиланням (<https://goo.gl/GDh9gC>);

«Правознавство (профільний рівень). 10 – 11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 і наказ Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407). Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за посиланням (<https://goo.gl/fwh2BR>).

Навчальні програми конкретизують зміст та вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів/учениць із навчального предмета «Правознавство».

Правознавство є тим навчальним предметом, засобами якого забезпечується законодавче і практичне підґрунтя впровадження наскрізних змістових ліній, які інтегрують ключові і загальнопредметні компетентності. Концепція наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» є стрижнем навчальної програми «Правознавство». Саме засобами цієї навчальної дисципліни формуються загальнолюдські цінності, як-то свобода, демократія, гідність людини, верховенство права, права людини і основоположні свободи та інші.

У процесі вивчення правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту всіх навчальних дисциплін. Так, відповідно до Указу Президента України № 119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року зміст освіти повинен включати формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності. Важливо забезпечити формування цінностей та світогляду здобувачів освіти як невід’ємних складових компетентнісного підходу, а також імплементувати положення Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини та Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини.

Освіта відіграє ключову роль у формуванні культури демократії. Компетентними європейськими організаціями, зокрема Радою Європи, розробляються і впроваджуються базові документи для забезпечення сталості демократичних процесів у суспільстві. Одним з таких документів є, власне, Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, про яку зазначалося вище.

В основу предмета «Правознавство» покладено компетентнісний підхід, що корелюється з основними ключовими компетентностями, визначеними Концепцією Нової української школи.

Показником рівня освіченості за курсом правознавства є правова предметна компетентність учнів. Правова компетентність – це сукупність набутих учнями правових знань, предметних умінь, сприйняття та розуміння важливості загальнолюдських цінностей, ставлень.

Складниками правової предметної компетентності є:

- інформаційна компетенція: уміння учнів працювати з правовими джерелами; користуватись підручником, довідковою літературою, мережею Інтернет та онлайн ресурсами для самостійного пошуку правової інформації; користуватися зразками юридичних документів; виявляти розуміння сучасних правових ідей, принципів та поглядів про стандарти та механізми захисту прав людини і основоположних свобод;
- логічна компетенція: уміння учнів пояснювати зміст основних правових явищ, процесів і понять та їх суспільну обумовленість; виокремлювати юридично значущі факти у сфері захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, і надавати їм правову оцінку; визначати причиново-наслідкові зв'язки певних правових явищ та процесів;
- діяльнісно-процесуальна компетенція: уміння учнів використовувати правові знання для захисту своїх прав та інтересів, утримання від посягання на права та інтереси інших осіб, готовності брати участь у розв'язанні суспільно-значущих проблем, зокрема захисті навколишнього природного середовища тощо; аналізувати різного роду життєві ситуації з точки зору їх регулювання нормами права, розпізнавати прояви правопорушень проти прав людини і основоположних свобод, уміти диференціювати такі правопорушення та розуміти правові наслідки за їх вчинення; здійснювати усвідомлений вибір моделі власної поведінки на підставі норм Конституції України й основних положень цивільного, сімейного і трудового законодавства; визначати підстави для юридичної відповідальності за власну поведінку;
- аксіологічна компетенція: уміння висловлювати власні оцінні судження, оперуючи такими категоріями, як право, мораль, демократія, свобода, гідність, відповідальність, права людини; формулювати аргументовану думку щодо розв'язання суспільних проблем правовими засобами.

У контексті формування інформаційної компетенції та зміцнення безпечної поведінки учнів та учениць в Інтернеті помічними ресурсами будуть посібники, розроблені чи перекладені українською мовою за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні, а саме:

«Онлайнк» – друге оновлене видання навчально-методичного посібника «Керівництво із соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки підлітків в інтернеті». Перше видання схвалила для використання в закладах освіти комісія з інформатизації закладів освіти Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (Лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» № 21.1/12-Г-761 від 09.11.2017) (режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/f/483533.pdf>);

«Інтернет, який ми хочемо» // Посібник для учителів (The Web We Want) (режим доступу: http://www.webwewant.eu/documents/10180/973204/Handbook_teachers_lesson_plans_all_UA.pdf/87b2bd1c-bcab-4701-8017-19dff1887003);

«Інтернет, який ми хочемо» // Посібник для підлітків (The Web We Want) (http://www.webwewant.eu/documents/10180/945868/WebWeWant_youthUA.pdf/b5d8c012-ff53-40d0-967e-e0dc32ffcb22).

Курс «Основи правознавства» вивчається у 9 класі впродовж одного навчального року в обсязі 1 година на тиждень (35 годин). Зміст навчального предмета відповідає віковим особливостям учнів і сучасним освітнім викликам.

У типовій освітній програмі для вивчення профільного рівня предмета «Правоознавство» для 10 – 11 класів передбачено 3 години на тиждень (105 годин на рік).

У програмі профільного рівня відсутній розподіл навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель самостійно визначає час для роботи над кожним розділом, темою програми, дбаючи про досягнення очікуваних результатів.

Окремою структурною складовою програм є практичні заняття, які сприяють формуванню в учнівства вміння практичного застосування окремих положень законодавства. Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми.

На практичних заняттях доцільно використовувати дослідницькі методи та метод проблемного викладу. Відповідно до сучасних підходів учитель не сам пропонує проблему, а визначає її спільно з учнями. Також спільно потрібно виробити критерії оцінювання роботи. Під час цих уроків діяльністю учителя є організація процесу та сприяння, допомога молоді під час розв'язання проблем. Серед інформаційних ресурсів для проведення практичних завдань, зокрема з акцентом на права людини, потрібно використовувати напрацювання міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та ОБСЄ, які розміщено у відкритому доступі у мережі Інтернет. Особливу увагу варто приділити *«Керівним принципам освіти в галузі прав людини для систем середньої школи»*, що розроблені Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ та містять конкретні рекомендації для впровадження освіти з прав людини у ЗСО. Документ доступний за посиланням: <http://www.osce.org/odihr/93969>.

Для посилення практико-орієнтованої складової, розробки та проведення практичних вправ з прав людини помічним буде посібник, розроблений Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ спільно з Радою Європи, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та ЮНЕСКО «Освіта у сфері прав людини у шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: збірник прикладів успішних практик». Посібник доступний за посиланням: <http://www.osce.org/ru/odihr/102230?download=true>.

Також помічним буде переглянуте та оновлене видання посібника з освіти з прав людини за участю молоді *«Компас»*. Посібник виданий у рамках проекту Ради Європи *«Молодь за демократію в Україні»*, що реалізується у межах Плану дій Ради Європи для України на 2018 – 2022 роки та ґрунтується на попередньому досвіді й продуктивній двосторонній співпраці Ради Європи та Міністерства молоді та спорту України у межах Рамкової програми

співробітництва в галузі молодіжної політики між Радою Європи та Міністерством молоді та спорту України на 2016 – 2020 роки. Посібник доступний за посиланням: <https://www.coe.int/uk/web/compass>.

Оцінювання є невід’ємною частиною процесу навчання. Основною метою оцінювання учнів є не перевірка і контроль, а забезпечення зворотного зв’язку вчителя з учнями. Тому в організації щоденного освітнього процесу потрібно застосовувати не тільки поточне, а й формувальне оцінювання (тобто оцінювання для навчання), яке передбачає надання учням підтримки, коригує засоби та методи навчання у разі виявлення їх неефективності, визначає подальші цілі.

Формувальне оцінювання, метою якого є відстеження особистісного розвитку учнів, процесу опанування ними навчального досвіду як основи компетентності, забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку особистості, є невід’ємним складником процесу та здійснюється постійно. Серед шляхів формувального оцінювання вчитель може організувати самооцінювання та взаємооцінювання учнями успішності роботи.

Крім зазначених видів оцінювання вчитель застосовує підсумкове оцінювання (тематичне, семестрове та річне). Підсумкова оцінка за семестр виставляється з урахуванням результатів тематичного оцінювання.

Невід’ємною складовою роботи вчителя правознавства є постійний моніторинг нових сучасних концепцій у розвитку теорії права, стандартів захисту прав людини, відхід від прив’язки до законодавства та навчання учнів основним принципам, доктринам та інститутам, в основі яких – права та основоположні свободи людини.

У 2021/2022 навчальному році під час викладання курсу «Правознавство» у 9 класі необхідно враховувати зміни до законодавства України, що стосуються питань навчальної програми, присвячених основам конституційного, цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права. Особливо слід детально ознайомитися із нормами Закону України «Про всеукраїнський референдум» № 1135-IX від 26.01.2021.

Під час викладання курсу «Правознавство» (профільний рівень) в 10 – 11 класах додатково слід здійснювати моніторинг законодавчих змін до публічного і приватного права. Відповідно варто звернути увагу на норми законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» № 805-IX від 16.07.2020, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо територіальної юрисдикції місцевих судів на території України до прийняття закону щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв’язку з утворенням (ліквідацією) районів» № 950-IX від 03.11.2020, «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій» № 1009-IX від 17.11.2020, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» № 1217-IX від 05.02.2021 (щодо запровадження електронної трудової книжки), «Про внесення змін до деяких законодавчих

актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною» № 1401-ІХ від 15.04.2021.

Важливим аспектом викладання курсу «Правознавство» в 11 класі є врахування законодавчих змін у сфері проведення земельно-правової реформи в Україні. 01 липня 2021 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552-ІХ від 31.03.2020, яким передбачено зміни до Земельного кодексу України щодо запровадження правових основ обігу земель сільськогосподарського призначення та скасування мораторію на продаж зазначеної категорії земель. Зокрема, змінюється порядок набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, заборонено відчужувати земельні частки (паї), земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності, відчужувати та змінювати цільове призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення приватної власності, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), розташованих на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим та міста Севастополя, крім передачі їх у спадщину. Іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юридичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення. Це положення втратить чинність за умови та з дня схвалення на референдумі рішення про набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення іноземцями, особами без громадянства, юридичними особами, створеними і зареєстрованими за законодавством України, учасниками (засновниками) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, що не є громадянами України.

У контексті проведення земельно-правової реформи необхідно зазначити Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» № 1423-ІХ від 28.04.2021 у частині зміни положень щодо цільового призначення земельних ділянок приватної власності, права користування (оренди, емфітевзису, суперфіцію) земельними ділянками, врегулювання переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, зміни правил проведення земельних торгів, оновлення порядку припинення права користування земельними ділянками, що використовуються з порушенням земельного законодавства.

У разі викладання тем, присвячених правоохоронним органам, звертаємо увагу на законодавчу ініціативу щодо створення Бюро економічної безпеки України як центрального органу виконавчої влади, на який покладено завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави (Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» № 1150-ІХ від 28.01.2021).

Під час проведення правової виховної роботи серед учнівської молоді у закладах ЗСО варто використовувати положення Закону України «Про основні засади молодіжної політики» № 1414 від 27.04.2021.

Для наскрізного викладання прав людини у межах курсу «Основи правознавства» для 9 класу та профільного рівня предмета «Правознавство» для 10 – 11 класів важливо підтримувати рівень компетенцій у цій царині. Помічним у цьому контексті буде *онлайн курс «Права людини в освітньому просторі»*, розроблений Координатором проєктів ОБСЄ в Україні спільно зі студією онлайн освіти EdEra, за підтримки Міністерства освіти і науки України та рекомендований Міністерством (лист МОН від 20.03.2019 № 1/11-2803).

Цей курс допоможе краще зрозуміти сутність та еволюцію концепції прав людини, перелік прав кожної людини та особливості прав дитини, умови обмеження прав та їхнє гарантування державою, права учасників освітнього процесу, зокрема, в інтернеті, ідею навчального закладу, дружнього до дитини, стан дотримання прав у закладі освіти, а також механізми захисту прав людини в Україні.

Доступ до курсу відкритий за посиланням: https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about

Зазначений курс не лише стане в нагоді вчителям під час викладання правознавства, позакласної роботи, але може зараховуватися закладами післядипломної педагогічної освіти під час проходження вчителями курсів підвищення кваліфікації (за умови отримання сертифіката).

Невід’ємною складовою роботи вчителя правознавства є постійний моніторинг нових сучасних течій у розвитку теорії права, відхід від прив’язки до законодавства та навчання учнів основним принципам, доктринам та інститутам. Помічним у цьому контексті буде ознайомлення з новітніми підручниками у цій сфері, розробленими за сприяння Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, зокрема:

«Конституційне право» // За редакцією проф. М. І. Козюбри (режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_0.pdf;

«Загальна теорія права» // За редакцією проф. М. І. Козюбри (режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>).

В умовах війни вкрай актуальним є вивчення *курсу за вибором «Міжнародне гуманітарне право»* (для учнів 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти). Програма зазначеного курсу рекомендована Міністерством (лист від 02.07.2018 № 22.1/12-Г-470). Вивчення курсу сприятиме виробленню в учнів стійкої зацікавленості проблемами міжнародного гуманітарного права, формування вміння використовувати гуманістичні цінності як базові в повсякденному житті та подальшій професійній діяльності; вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей; культуру ненасильницьких відносин, здатність аналізувати свої погляди тощо. Надзвичайно важливим є формування громадсько-активних та відповідальних молодих людей, здатних дотримуватися норм гуманітарного права і принципів поваги до життя і людської гідності, захищати і розвивати їх у майбутніх сферах своєї діяльності. Школярі мають розуміти причини появи тимчасово переміщених осіб, біженців, складнощі їхнього життя тощо.

Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Національним Товариством Червоного Хреста в Україні за підтримки МОН розроблено посібник та онлайн курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право». Курс

покликаний сприяти формуванню у молоді громадянської компетентності через опанування комплексом знань, вмінь і ставлень, які просувають ідею людяності і формують запит щодо зменшення насильства під час збройного конфлікту, нетерпимого ставлення до воєнних злочинів, подолання безкарності та постконфліктного врегулювання і впровадження перехідного правосуддя. Головна мета пропонованого курсу – надати старшокласникам первинні знання щодо природи та змісту міжнародного гуманітарного права і показати його нерозривний зв'язок із правами людини та цінностями сучасної цивілізації, ознайомити з діяльністю міжнародних гуманітарних організацій, а також Червоного Хреста в Україні, мотивуючи підлітків до глибшого розуміння понять людяності, гуманізму, справедливості та миру. Зміст пропонує достатньо історичної та правової інформації щодо основ міжнародного гуманітарного права та його ключових принципів – гуманності, розрізнення, пропорційності (сумірності), прийняття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань. Розрахований курс на 17 навчальних годин, містить десять тем/модулів, має вступ та урок узагальнення. Тривалість вивчення кожної теми подається як орієнтовна. Вчитель може самостійно здійснювати планування освітнього процесу в залежності від поставлених завдань, наявності навчального часу та особливостей учнівського колективу. Може вивчатися як курс за вибором у старшій школі, поглиблений модуль у курсі правознавства, використовуватися як програма роботи гуртка тощо.

Основна увага під час вивчення тем курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» має бути спрямована на розвиток соціальних та громадянських компетентностей, пов'язаних з ідеями гуманності, моралі, прав людини, верховенства права, справедливості, свободи, спроможності діяти як відповідальні громадяни, а також комунікативних навичок, допитливості, емпатії, сприйняття ситуації невизначеності та багатозадачності, уміння конструктивно взаємодіяти з іншими.

Оцінювання навчальних досягнень учнів за результатами вивчення пропонованого змісту та навчальної діяльності пропонується за чинними критеріями оцінювання з курсу правознавства, беручи до уваги можливості формувального оцінювання.

Для розширення можливостей проведення цікавих та практичних уроків можна використовувати матеріали Освітнього центру, що 19 липня 2019 року офіційно відкрився у Верховній Раді України. Мета Освітнього центру – підвищити довіру громадян до Верховної Ради України, ознайомлюючи їх з роботою парламенту та депутатського корпусу. Головною цільовою аудиторією Освітнього центру Верховної Ради України є молодь, зокрема школярі та студенти.

Формат роботи центру – інтерактивні уроки щодо діяльності Верховної Ради України та основ парламентаризму; проведення зустрічей та майстер-класів з народними депутатами; розробка цікавих інформаційних та просвітницьких матеріалів. Додаткова інформація за посиланням: https://iportal.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html.